

НОВА ЗУСТРІЧ З КНЯЗЕМ РЮРИКОМ

Губарев О. Рюрик Скьельдунг. Санкт-Петербург, 2019. 320 с.

Не минуло і десяти років від виходу знакової монографії Євгенія Пчолова з підсумуванням значного етапу дослідження проблеми князя Рюрика¹, як у Санкт-Петербурзі вийшла нова монографія про Рюрика – Олега Губарева². Автор спромігся помітно просунутися шляхом подолання відриву легендарних переказів від автентичних даних і “пропрацювавши наново різномовні джерела, зумів об’єднати скупі і туманні легендарні відомості про князя Рюрика з велими реальною фігурою європейської історії – конунгом Рьоріком (Хрьодріком) Фрісландським із данської династії Скьольдунгів з древніми європейськими коріннями”³. За період між виходом обох монографій у Росії продовжувалися дискусії щодо особи князя Рюрика, над якими витали тіні вічного протистояння норманістів з антинорманістами, підсиленого злетом неоантинорманізму⁴.

¹ Пчѣлов Е. Рюрик. Москва, 2010. 316 с.

² Губарев О. Рюрик Скьельдунг. Санкт-Петербург, 2019. 320 с.

³ Клейн Л. Исследование европейских корней Рюрика Губарев О. Рюрик Скьельдунг. С. 7.

⁴ Мельникова Е. Происхождение правящей династии в раннесредневековой историографии. Легитимизация иноэтничной знати *Ее же. Древняя Русь и Скандинавия. Избранные труды.* Москва, 2011. С. 109–113; *Её же. “Князь” и “каган” в ранней титулатуре Древней Руси Ее же. Древняя Русь...* С. 114–122; *Её же. Варяги на севере и на юге Восточной Европы: региональные особенности Древняя Русь...* С. 269–278; *Её же. Ладога и формирование Балтийско-Волжского пути Древняя Русь...* С. 441–448; *Её же. “Обруччя” некрещеной Руси в русско-византийском договоре 944 г. и “кольца клятвы” древнескандинавской правовой традиции Средние века.* Т. 75. Москва, 2014. № 3–4. С. 176–192; Горский А. Формирование русской государственности и “призвание” Рюрика 1150 лет Российской государственности и культуры. Москва, 2012. С. 11–23; *Его же. “Клады викингов” на франкской земле и начальная история Руси Древняя Русь. Вопросы медиевистики.* Москва, 2012. № 3(53). С. 38–39; *Его же. Возникновение Руси в контексте европейского политогенеза конца I тысячелетия н. э. Русь в IX–XII вв.: общество, государство, куль-*

тура. Москва, 2014. С. 25–33; Николаев С. Рёрик Югландский. Материалы к биографии *Повесть временных лет.* Перевод с древнерусского Д. Лихачева, О. Творогова. Комментарии А. Боброва, С. Николаева, А. Чернова при участии А. Введенского и Л. Войтовича. Санкт-Петербург, 2012. С. 469–475; Воронятов С. Черта оседлости русов конца VIII – первой половины IX в. *Истоки славянства и Руси.* Санкт-Петербург, 2012. С. 221–245; Цветков С. Князь Рюрик и его время. Санкт-Петербург, 2012. 54 с.; Галкина Е. Русский каганат. Без хазар и норманнов. Москва, 2012. 392 с.; Грот Л. Призвание варягов. Норманнская лжетеория и правда о князе Рюрике. Москва, 2012. 368 с.; *Её же. Призвание варягов. Норманны, которых не было.* Москва, 2013. 368 с.; Темушев С. Проблема локализации “Русского каганата” IX века *Русское средневековье: сборник статей в честь профессора Ю. Г. Алексеева.* Москва, 2012. С. 213–232; *Его же. Образование Древнерусского государства.* Москва, 2017. 352 с.; Атанов П. Был ли Рюриком Рерик Югландский? *На границе европейского пространства: Северный мир. Проблемы истории и культуры средневекового общества.* Санкт-Петербург, 2013. С. 186–188; *Его же. К вопросу о месте захоронения Рюрика: Урочище Плакун Петербургские исследования.* Санкт-Петербург, 2014. № 5. С. 90–98; Губарев О. “Неонорманизм” или

Подібні дискусії, хоча й не такі гострі, продовжувалися і в Україні⁵, зокрема за участі автора цієї рецензії⁶.

неоантинорманизм? *Stratum plus*. № 5. Кишинев, 2015. С. 351–355; *Его же*. Две Руси IX века: свеоны 839 г. и даны Рюрика *Valla*. Т. 3. 2017. № 6. С. 19–38; *Жих М.* Славянская знать догосударственной эпохи по данным начального летописания *Исторический формат*. 2015. № 2. С. 7–28; *Клейн Л.* “Русь” в системе этнонимов как ключ к происхождению термина *Stratum plus*. № 6. Кишинев, 2015. С. 283–286; *Меркулов В.* Рюрик и первые русские князья в “Генеалогии” Фридриха Хемница *Исторический формат*. 2015. № 2. С. 54–74; *Хлево А.* Об основных тезисах современного антинорманизма *Ярослав Мудрый. Проблемы изучения, сохранения и интерпретации историко-культурного наследия*. Ярославль, 2015. С. 34–38; *Лушин В.* Рюрик Древняя Русь в IX–XI веках: контексты летописных текстов. Зимовники, 2016. С. 11–31; *Серяков М.* Рюрик и мистика истинной власти. Москва, 2016. 225 с.; *Его же*. Рюрик и Волжско-Балтийский торговый путь *Исторический формат*. 2016. № 4. С. 169–199; *Платонова Н.* “Неонорманизм”, постмодернизм и Славяно-варяжский семинар: размышления археолога *Ex ungue Leonet: Сборник статей к 90-летию Л. С. Клейна* / Отв. ред. А. Вишняцкий. Санкт-Петербург, 2017. С. 203–222; *Мусин А.* “Столетняя война” российской археологии *Ex ungue Leonet*. С. 223–244; *Олейченко А.* О происхождении имени Рюрик/Рурик/Рорик *Гуманитарные исследования Центральной России*. 2017. № 2(3). С. 57–75; *Пузанов В.* От праславян к Руси: становление Древнерусского государства (факторы и образы политогенеза). Санкт-Петербург, 2017. 744 с.; *Харьковский И.* Происхождение Рюрика в свете уточнения дат его призвания и смерти *Valla*. Т. 3, № 1. 2017. С. 22–32; *Щавелев А.* “Племена” восточных славян: этапы завоевания и степень зависимости от державы Рюриковичей в X в. *Русь эпохи Владимира Великого: государство, церковь, культура*. Вологда, 2017. С. 24–48; *Альмарик А.* Норманны и Киевская Русь. Предисловие и комментарии Олега Губарева. Москва, 2018. 232 с.; *Аряев Л.* Норманофобия и её фантомы *Valla*. Т. 4, № 1–2. 2018. С. 126–135.

⁵ *Конча С.* Scandinavica Іоакімова літопису і проблема достовірності тексту Український історичний збірник. Вип. 16. Київ, 2013. С. 240–249; *Комар А.* Между Русью и Хазарией: Днепровское Левобережье IX века в свете современной археологии *Colloquia Russica. Series 1. Vol. 7.* Kraków, 2017. С. 31–44; *Райтárovська Н.* Дискусії про походження літо-

писного князя Рюрика *Записки Львівського медієвістичного клубу*. Вип. 1. Львів, 2016. С. 60–69; *Її ж.* Українська та зарубіжна історіографія про військово-політичну діяльність Скульдунгів у Європі *Проблеми історії війн і військового мистецтва*. Львів, 2018. С. 43–50; *Її ж.* Загадка походження Рагнара Лодброка *Феномен Європи: від традиційного до сучасного*. С. 73–81; *Її ж.* Дискусії у європейській історіографії щодо походження літописного Рюрика *Записки Наукового товариства імені Шевченка (далі – ЗНТШ)*. Т. 271. Львів, 2018. С. 525–532; *Її ж.* Скандинавсько-слов'янські зв'язки у VIII–X ст. (на прикладі політики данських Скульдунгів) *Наукові зошити Історичного факультету Львівського університету*. Вип. 19–20. Львів, 2018–2019. С. 35–48; *Кюрсак В.* Реконструкція звичаєвого права середньовічної Скандинавії за матеріалами ісландських саг: постановка проблеми *Анналі юридичної історії*. 2017. № 1. С. 80–86; *Його ж.* Князь Аскольд у світлі нових історіографічних концепцій *Феномен Європи...* Львів, 2017. С. 16–18; *Його ж.* Спроба реконструкції генеалогії шведських правителів VIII–IX ст. *Записки Львівського медієвістичного клубу*. Вип. 2. Львів, 2017. С. 150–159; *Його ж.* *Gesta Danorum* Саксона Граматика як джерело дослідження державотворчих процесів у Східній Європі *ЗНТШ*. Т. 271. С. 7–15; *Його ж.* Військові напади “морських конунгів” на околиці Східної Європи у відображенні легендарних саг *Проблеми історії війн і військового мистецтва*. Львів, 2018. С. 33–42; *Щодра О.* Між норманізмом та антинорманізмом: дискусії про походження Руси у світлі писемних джерел *Наукові зошити Історичного факультету Львівського університету*. Вип. 19–20. С. 115–139.

⁶ *Войтович Л.* Русь: поморські слов'яни чи варяги? *Проблеми слов'янознавства*. Вип. 60. Львів, 2011. С. 33–46; *Его же*. Викинги в Центрально-Восточній Європе: загадки Ладоги и Плиссеска *Вестник Удмуртского университета*. Серія 5: Історія і філологія. Іжевск, 2011. Вип. 3. С. 2–15; *Его же*. Викинги в Центрально-Восточній Європе: загадки Ладоги и Плиссеска (II) *Вестник Удмуртского университета*. Іжевск, 2012. Вип. 1. С. 3–11; *Його ж.* Походження династії Рюриковичів: нові штрихи до старих суперечок *Вісник Львівського університету*. Серія історична. Вип. 48. Львів, 2013. С. 13–44; *Его же*. Рюрик и происхождение династии Рюриковичей: новые дополнения к старым

Загалом, підводячи підсумки дискусій з цієї проблеми, ще раз докладно проаналізувавши джерельну базу, О. Губарев прийшов до головного висновку щодо походження Рюрика з данських Скульдунгів і його тотожності з Рюриком Фрісландським. Автор цієї рецензії теж дійшов тих самих висновків. Отже, далі можна було обмежитися взаємними похвалами і реверансами, при цьому зауваживши, що неоантинорманісти не знайшли жодних свіжих аргументів на свою користь. Але, констатуючи глибоку обізнаність автора в джерельному матеріалі та дослідженнях попередників, переконливу аргументацію й виважені висновки щодо постаті Рюрика, не можна не звернути уваги на окремі аспекти.

Захопившись предметом дослідження, О. Губарев готовий відмовити східним слов'янам навіть у наявності зачатків ранньої державності, вважаючи, що вони жили “первісними родовими союзами”, при цьому спираючись на візантійських авторів VI – початку VII ст., які взагалі-то не мали жодних певних відомостей про ситуацію у Карпатах (с. 58–59).

Важко сказати, що таке “первісні родові союзи”. У сучасній медієвістиці тривають суперечки стосовно моделі ранньої держави. Більшість дискутантів схиляється до думки, що найранішим соціальним організмом, самодостатнім якого визначало виробництво матеріальних благ, необхідних для існування людей, що входили до його складу, біологічне відтворення через народження нового покоління і соціальне відтворення через передачу цьому поколінню певних соціально-культурних цінностей і традицій⁷, було плем'я⁸, відзначене поєднанням етнічної спільності (сукупність кланів) із політичною структурою на чолі з визнаним вождем⁹. Таку максимальну общину – плем'я археологи фіксують як гніздо поселень¹⁰. Просте племінне вождівство веде через компаундне (змішане, поєднане з функціями жреця) до складного (консолідованого) вождівства, яке об'єднує декілька племен, утворюючи племінну протодержаву – *чифдом* (*chiefdom*), тобто сталу структуру, характерну централізованим управлінням та спадковою ієрархією правителів і знаті, але ще без формального апарату примусу¹¹. Тобто, племена об'єднуються у союзи, утворюючи складні

спорам *Русин. Международный исторический журнал*. № 1(31). Кишинев, 2013. С. 6–41, 168–193; *Його ж.* Чи володіла Хозарія Середнім Подніпров'ям у 839-860 рр.? *Хазарский альманах*. Т. 11. Киев; Харьков, 2012–2013. С. 70–95; *Його ж.* Князь Рюрик. Біла Церква, 2014. 128 с.; *Його ж.* Гольмгард: де правили руські князі Святослав Ігорович, Володимир Святославич та Ярослав Володимирович? *Український історичний журнал* (далі – УІЖ). 2015. № 3(522). С. 37–55; *Его же.* Хольмгард-Новгород: загадки історії Русі X – першої половини XI століття *Вестник Удмуртского университета*. Серия 5: История и философия. Ижевск, 2015. Вып. 1. С. 7–18; *Его же.* Призрак Олега Вещего *Tractus Aevogit*. Т. 2(1). Белгород, 2015. С. 3–43; *Его же.* Рюрик и происхождение династии Рюриковичей: новые дополнения к старым спорам *Ладога и Ладожская земля*. Вып. 5. Санкт-Петербург, 2015. С. 148–183; *Його ж.* Чи був Рагнар Лодброк на руських землях? *Україна в Центральній Європі*. Вип. 16. Київ, 2016.

С. 93–107; *Його ж.* Загадки генеалогії перших князів Русі *ЗНТШ*. Т. 271. С. 506–524.

⁷ Козлов В. О понятии этнической общности *Советская этнография*. Москва, 1967. № 2. С. 100–111.

⁸ Семёнов Ю. Категория “социальный организм” и ее значение для исторической науки *Вопросы истории*. Москва, 1966. № 8. С. 88–106; Куббель Л. Племя *Свод этнографических понятий и терминов. Социально-экономические отношения и соционормативная культура*. Москва, 1986. С. 145.

⁹ Васильев Л. Протогосударство-чифдом как политическая структура *Народы Азии и Африки*. Москва, 1981. № 6. С. 158–160.

¹⁰ Михайлина Л. Слов'яни VIII–X ст. між Дніпром і Карпатами. Київ, 2007. С. 246–247.

¹¹ Service Elman R. *Origins of the State and Civilization: The Process of Cultural Evolution*. New York, 1975. P. 25; Крадин Н. Вождество: современное состояние и проблемы изучения *Ранние формы политической организации: от первобытности к государственности*.

вождівства, в руських джерелах – княжіння¹². Інший давній слов'янський термін – “верв”, давши назву общині-верві, став відповідником позначення кланових зв'язків у межах чіфдому-вождівства¹³.

Але автору, напевно, невідомі і величезні прикарпатські городища у Пліснеську кінця VII–X ст., укріплена частина якого у IX–X ст. займала бл. 450 га (на околиці с. Підгірці Бродівського р-ну Львівської обл.)¹⁴, кінця IX – X ст. у Стільську, укріплена частина якого займала більше 200 га (Миколаївського р-ну Львівської обл.)¹⁵, ціла шеренга дещо менших городищ IX–XIII ст., зокрема, в Солонську (Дрогобицького р-ну Львівської обл.), площею 16 га з шістьмома лініями оборони¹⁶, розквіт яких припадає на докиївську епоху (у XII–XIII ст.

Москва, 1995. С. 9–15; Карнейро Р. Процесс или стадии: ложная дихотомия в исследовании истории возникновения государства *Альтернативные пути к цивилизации*. Москва, 2000. С. 91–93.

¹² Михайлина Л. Слов'яни... С. 246–247.

¹³ Баран Я. Слов'янська община. Київ; Чернівці, 2004. С. 36.

¹⁴ А після приєднання до Києва у XI–XIII ст. тут було місто з дитинцем тільки бл. 3 га. Городище досліджують ще з 1810 р. 25 років тут плідно працював львівський археолог Михайло Филипчук (1955–2016), а нині продовжує його син Андрій. Див.: Филипчук М. Слов'янський період в історії Пліснеська Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Львів, 1993. С. 22–23; Його ж. Генезис прикарпатських городищ VIII–IX ст. з позицій полісної структури суспільства *Еволюція розвитку слов'янських гравів VIII–XIV ст. у передгір'ях Карпат і Татр*. Львів, 1994. С. 9–11; Його ж. Нова знахідка – Плісненський саркофаг *Літопис Червоної Кални*. Львів, 1994. № 10–12. С. 50–55; Його ж. Дослідження Пліснеського городища у 1990 р. *Волино-Подільські археологічні студії*. Т. 1. Львів, 1998. С. 256–278; Його ж. Пліснеський археологічний комплекс: Стан і перспективи дослідження *Волино-Подільські археологічні студії*. С. 279–286; Його ж. Проблема хронології та періодизації слов'янських старожитностей Українського Прикарпаття другої половини I тис. н. е. *Середньовічна Європа: погляд з кінця XX ст.* Чернівці, 2000. С. 36–46; Його ж. Дослідження літописного Пліснеська у 2000 р. *Археологічні дослідження Львівського університету*. Вип. 5. Львів, 2002. С. 197–220; Його ж. Райковецька культура в українському Прикарпатті: хронологія і періодизація *Вісник Інституту археології ЛНУ ім. І. Франка*. Вип. 3. Львів, 2008. С. 68–135; Його ж. Структура Пліснеського археологічного комплексу в слов'янський та давньоруський час *Вісник Інституту археології ЛНУ ім. І. Франка*. Вип. 4. Львів, 2009.

С. 3–21; Його ж. Попередні результати дослідження культового місця слов'янського часу на території Пліснеського археологічного комплексу в 2009 р. *Вісник Інституту археології ЛНУ ім. І. Франка*. Вип. 5. Львів, 2010. С. 135–169; Його ж. Попередні результати дослідження лінії захисту № 2 (валу № 7) Пліснеського археологічного комплексу у 2016 р. *Пліснеські старожитності. Збірник наукових праць*. Вип. 2. Львів, 2017. С. 63–94; Филипчук М., Филипчук А. Попередні результати дослідження лінії захисту східної частини ур. Оленин Парк на території Пліснеського археологічного комплексу в 2010 р. *Вісник Інституту археології ЛНУ ім. І. Франка*. Вип. 6. Львів, 2011. С. 172–210; Їх же. Попередні результати дослідження п'ятої лінії захисту (вал № 4) Пліснеського археологічного комплексу у 2011 р. *Вісник Інституту археології ЛНУ ім. І. Франка*. Вип. 7. Львів, 2012. С. 128–156; Филипчук А. Дослідження Михайла Филипчука на культовому центрі VII–X ст. Пліснеського городища у 2016 р. *Пліснеські старожитності*. С. 150–171.

¹⁵ Корчинський О. Городище гігант в передгор'є Українських Карпат *Труды V международного конгресса славянской археологии*. Т. 3. Киев, 1987. С. 111–115; Його ж. Городище в селі Стільське на Львівщині (короткий підсумок досліджень) *ЗНТШ*. Т. 253. Львів, 2007. С. 490–510; Його ж. Ранньосередньовічне місто на Верхньому Дністрі *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Вип. 12. Львів, 2008. С. 267–282; Филипчук М. Слов'янські поселення Українського Прикарпаття у другій половині I тисячоліття н. е. Стільське та його округа *Миколаївщина. Збірник наукових статей*. Т. 1. Львів, 1998. С. 80–104; Його ж. Слов'янські поселення VIII–X ст. в Українському Прикарпатті. Львів, 2012. С. 220–254.

¹⁶ Филипчук М. Дослідження городищ у Верхньому Подністров'ї *Львівський археологічний вісник*. Вип. 1. Львів, 1999. С. 73–86; Потічний В. Городища X–XIII ст. Правобережжя

дитинець Плісеська займав всього бл. 3 га). Подібні городища VIII–X ст. досліджено не тільки в Прикарпатті, а й на Поділлі, Буковині й у Закарпатті.

Для будівництва укріплень більшості цих городищ потрібно було організувати тисячі робочих рук. Їх неможливо забезпечити без наявності ранньодержавних механізмів хоча б на стадії *дружинної держави (military hovernment)*. “Дружинна держава” чи “військова держава” (military government) характеризується універсальним етапом розвитку суспільства, при якому функції держави, що зароджується, виконує, головню, військова організація – дружина чи аналогічна їй військова структура¹⁷. Цей етап характерний для всієї Центрально-Східної Європи, тобто германо-слов'янського масиву¹⁸. З цим погоджується чимало дослідників різних напрямів¹⁹. Етапи розвитку *дружинної держави* добре прослідковуються на порівняльних давньоруських та скандинавських матеріалах, які не обов'язково мусили бути запозиченнями, а могли просто розвиватися синхронно як етапи *дружинної держави: полюддя*, аналогом якого виступає скандинавська *вейцла*²⁰, типологія поселень з дрібних сіл та хуторів-миз, об'єднаних в гнізда

Верхнього Подністер'я. Історія Досліджень Середньовічні старожитності Центрально-Східної Європи. Чернівці, 2013. С. 101–104.

¹⁷ Мельникова Е. К типологии становления государства в Северной и Восточной Европе (Постановка проблемы) *Образование Древнерусского государства. Спорные проблемы: Чтения памяти чл.-кор. АН СССР В. Т. Пашуто*. Москва, 13–15 апреля 1992 г. Тез. докл. / Отв. ред. А. П. Новосельцев. Москва, 1992. С. 40–45; *Её же*. К типологии предгосударственных и раннегосударственных образований в Северной и Северо-Восточной Европе (Постановка проблемы) *Древнейшие государства на территории Восточной Европы. 1992–1993*. Москва, 1995. С. 20–23; *Её же*. К типологии контактных зон и зон контактов: скандинавы в Западной и Восточной Европе *Восточная Европа в древности и средневековье: контакты, зоны контактов и контактные зоны*. XI Чтения памяти В. Т. Пашуто. Москва, 2003. С. 20.

¹⁸ Schmid H. F. Die Burgbezieksverfassung bei den slavischen völkern in ihrer Bedeutung für die Geschichte ihrer Siedlung und ihrer staatlichen Organisation *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven*. Nova series. Bd. 2. Breslau, 1926. S. 97, 101–113, 246; Vaněček V. Počátky práva a státu v československu. Praha, 1946. S. 25–40; *Ejusdem*. Prvních tisíc let. Předstátní společenská organizace a vznik státu u českých Slovanů. Praha, 1949. S. 90–93; Prochaska V. Organisaace kultu a kmenového zřízení polabsko-pobaltských Slovanů *Vznik a počátky Slovanů*. T. 2. Praha, 1958. S. 151.

¹⁹ Соловьев К. Властители и судьбы: Легитимизация государственной власти в Древней и Средневековой Руси: IX – первая половина XV в. Москва, 1991. С. 29–30; *Его же*. Потестарные отношения в Древней и Средневековой

Руси IX – первой половины XV в. Москва, 1998. 104 с.; Котляр Н. Между язычеством и христианством (эволюция древнерусской государственности в X веке) *Восточная Европа в древности и средневековье*. Москва, 1995. С. 25–28; Пчелов Е. К вопросу о времени возникновения Древнерусского государства *Альтернативные пути к ранней государственности*. Владивосток, 1995. С. 117–127; Моця О. Східнослов'янське суспільство напередодні утворення Київської Русі *Давня історія України*. Т. 3. Київ, 2000. С. 477; Ричка В. Київська Русь: проблеми, пошуки, інтерпретації *УІЖ*. 2001. № 2. С. 26–28; *Войтович Л.* Середні віки в Україні: хронологія, проблеми періодизації *УІЖ*. 2003. № 4. С. 138; *Його ж.* Феодалізм в українських землях: проблеми існування і періодизації *Істину встановлює суд історії. Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка*. Т. 2: Наукові студії. Київ, 2004. С. 385–394; *Його ж.* Дискусія про ранню державу Княжа доба: історія і культура. Вип. 4 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2011. С. 7–16; *Його ж.* Чи була Русь державою? *Theatrum Humanae Vitae. Студії на пошану Наталії Яковенко*. Київ, 2012. С. 95–107; *Його ж.* Проблеми ранньофеодального розвитку Волині: етапи *дружинної та ранньофеодальної держави Студії і матеріали з історії Волині*. 2018. Кременець, 2018. С. 9–24; *Николюк С.* О дружинном праве в эпоху становления государственности на Руси *Средневековая Русь*. Вып. 4. Москва, 2004. С. 5.

²⁰ Балушок В. Полюддя: прагматична дія і ритуал *УІЖ*. 1994. № 1. С. 113–116; Тимощук Б. Східні слов'яни VII–X ст.: полюддя, язичництво, початки держави. Чернівці, 1999. 174 с.; *Зубашевський Н.* Про місце інститутів данництва і полюддя в переказі про останній похід Ігоря за древлянською даниною

поселень навколо центральних садиб, які виконували примітивні культові, а пізніше фіскальні функції²¹ (*хусебю* – *погости*)²², сотенна система (*hundari* – у свейв, *herad* – у релгті Швеції та Норвегії, *syssel* – в Ютландії²³), врешті *віча*, аналогом якого виступає скандинавський *тінг*²⁴. Довготривале дослідження інституту *віча* не змогло заперечити цієї аналогії²⁵. Тобто, розвиток суспільства у Скандинавії та в Центрально-Східній Європі відбувався синхронно і мало чим відрізнявся.

Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 10. Дрогобич, 2006. С. 86–107; *Його ж.* Руське полюддя і скандинавська вейцла: спроба порівняльного аналізу *Історичні записки. Східноукраїнський національний університет ім. В. Дала.* Вип. 15. Луганськ, 2007. С. 77–85; *Михайлина Л.* Полюддя у східнослов'янських князіннях *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології.* Чернівці, 2007. Т. 1(23). С. 19–24; *Кобищанов Ю.* Полюдье: всемирно-историческое явление. Москва, 2009. 790 с.

²¹ *Ambrosiani B.* Fornlämningar och bebyggelse. Uppsala, 1964. S. 202–208; *Тимошук Б.* Слов'яни Північної Буковини V–IX ст. Київ, 1976. 178 с.; *Тимошук Б., Русанова И., Михайлина Л.* Итоги изучения славянских памятников Северной Буковины V–X вв. *Советская археология.* Москва, 1981. № 2. С. 80–93; *Huysstrand Å.* The Molaren Area. Stockholm, 1981. S. 21; *Larsson T., Lundmark H.* Bybyggelsemonstet – er utgangspunkt vid studier av forhistoriska samhällen. Forsvunnen, 1982. S. 161–169; *Михайлина Л.* Населення Верхнього Попруття VIII–X ст. Чернівці, 1997. 143 с.; *Його ж.* Топографія, розміри та планування селищ VIII–X ст. між Дніпром і Карпатами *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології.* Чернівці, 2003. Т. 1. С. 93–99; *Його ж.* Типологія східнослов'янських жителів VIII–X ст. між Дніпром і Карпатами *Археологічні студії.* Вип. 2. Київ; Чернівці, 2003. С. 116–131; *Його ж.* Слов'яни... С. 43–56, 75–105, 159–169.

²² Скандинавські конунги під час своїх об'їздів-вейцли не заїжджали до традиційних центрів фольків – *туни*, а визначали для цього спеціальні пункти – *хусебю* (*husaby*). Таких *хусебю* відомо у Швеції – 70, Норвегії – 46, Данії – 9 (*Steinnes A.* *Husaby.* Oslo, 1955; *Rosen J.* *Husaby Kulturhistoriskt leksikon för nordish middelalder.* Bd. 7. Kobenhavn, 1962. S. 94–96; *Andras C. G.* *Kungsgard (Sverige) Kulturhistoriskt leksikon för nordish middelalder.* Bd. 9. Kobenhavn, 1964. S. 513–515; *Rasmussen P.* *Kingsgard (Denmark) Kulturhistoriskt leksikon för nordish middelalder.* Bd. 9. S. 516; *Гуревич А.* Свободное крестьянство феодальной Норвегии. Москва, 1967. С. 118, 128). Після реформ княгині Ольги (945–961) з середини

X ст. на Русі виникають такі ж пункти – *погости*, де з'являються представники князівської адміністрації: *Петрухин В. Я., Пушкина Т. А.* К предистории древнерусского города *История СССР.* 1979. № 4. С. 100–112; *Рыбаков Б. А.* Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв. Москва, 1982. С. 366.

Див. наприклад: *Леонтьев Е. А.* Ростов (предпосылки образования древнерусского города) *Тезисы докладов советской делегации на V Международном конгрессе славянской археологии.* Москва, 1985. С. 61–62; *Шестаков Б. А.* К вопросу о происхождении раннесредневековых городов Брянского Полесья *Тезисы докладов советской делегации...* С. 75. А з прийняттям християнства церковна адміністрація стала з'являтися саме в *хусебю* (*погостах*), які перебували під контролем конунгів (князів): *Мельникова Е. А.* Формирование сети... С. 75.

²³ *Tunberg S.* Studier rörande Skandinaviens aldsta politiska indelning. Uppsala, 1911; *Hafstrom G.* *Hundare Kulturhistoriskt leksikon för nordisk middelalder.* Bd. 7. S. 74–78; *Sporrong U.* Kolonisation byggeusett-veckling och administration. Lund, 1971; *Ekbom C. A.* Viennetionde och hundaresindelning. Studier rörande Sveriges aldsta politiska indelning. Lund, 1974; *Ковалевський С. Д.* Образование классового общества и государства в Швеции. Москва, 1977. С. 99–100.

²⁴ *Jansson S. B. F.* The Runes of Sweden. Stockholm, 1962. P. 103–112; *Holmberg K. A.* De svenska Tuna-namen. Uppsala, 1969; *Ols-son I.* Tuna-namen i Sverige. Foekningslaget. Fornvannen, 1976. S. 71–78; *Гуревич А. Я.* Норвежское общество в раннее средневековье. Проблемы социального строя и культуры. Москва, 1977. С. 217–225.

²⁵ *Сергеевич В. И.* Первичные народные собрания у германцев и греков *Журнал Министерства юстиции.* 1907. № 12. С. 156–168; *Тарановский Ф. В.* Отзыв о сочинении В. И. Сергеевича “Древнее русское право”. Москва, 1911. С. 45–68; *Греков Б. Д.* Київська Русь. С. 342–358; *Юшков С. В.* Очерки по истории феодализма в Киевской Руси. Москва; Ленинград, 1939. С. 35–38, 193–237; *Тихомиров М. Н.* Древнерусские города. Москва, 1956. С. 215–220; *Андреев В. Ф.* О социальном

Не відповідає дійсності і висновок автора щодо зародкового розвитку ремесла у слов'янських землях (с. 62), заснований на інформації... автореферату кандидатської дисертації Олександра Полякова, присвяченої військовій справі у слов'ян у VI–VII ст.²⁶ Але Микола Рожков (1868–1927), Йосиф Кулишер (1878–1934) чи Петро Лященко (1876–1935), до яких відкликався О. Поляков, ніколи ґрунтовно не вивчали слов'янське ремесло і ще й у царині його технології і в цій галузі їм далеко до відомої монографії Бориса Рибакова²⁷, для свого часу достатньо добротної. Праці археологів, які досліджували ці проблеми, зокрема Віктора Войнарівського²⁸ та Олексія Трачука²⁹, свідчать, що рівень ремесла, зокрема ковальського, на території Придністров'я та Правобережжя Дніпра у VIII–X ст. не уступав відповідному рівню інших регіонів Центрально-Східної Європи. За умов, коли розроблення залізної руди було недоступним і сировиною для виплавлення сталі служили болотні та озерні руди, якими заповнені басейни Дністра, Сяну, Західного Бугу і лівих приток Прип'яті, саме тут і розгорталос металургійне і ковальське виробництво, про що свідчать численні археологічні знахідки (на зразок комплексу X ст. у с. Рудники Миколаївського р-ну Львівської обл. з десятками горнів) та топоніми на зразок Руда, Рудники, Демня, Деменка і т. д.³⁰

составе новгородского веча *Генезис и развитие феодализма в России*. Ленинград, 1988. С. 70–80; Янин В. Л. Проблемы социальной организации Новгородской республики *История СССР*. 1970. № 1. С. 48–54; Толочко П. П. Вече и народные движения в Киеве *Исследования по истории славянских и балканских народов*. Москва, 1972. С. 125–143; Новосельцев А. П. Некоторые черты древнерусской государственности в сравнительно-историческом аспекте (постановка проблемы) *Древнейшие государства на территории СССР*. 1985 г. Москва, 1986. С. 35–42; Лукин П. В. “Народные собрания” у восточных славян: возможности сравнительного анализа *Древняя Русь: Вопросы медиевистики*. 2004. № 3(17). С. 5–11; *Его же*. О социальном составе новгородского веча XII–XIII вв. по летописным данным *Древнейшие государства Восточной Европы*. 2004 г. Москва, 2006. С. 164–209; *Его же*. Деконструкция деконструкции. О книге Т. Л. Вилкул по истории древнерусского веча *Scriniūm*. Т. 4: *Patrologia Pacifica and Other Patristic Studies*. Санкт-Петербург, 2008. С. 403–434; Гранберг Ю. Вече в древнерусских письменных источниках. Функции и терминология *Древнейшие государства Восточной Европы*. 2004 г. С. 3–163; Котляр Н. Ф. Князь, бояре и вече в Галицко-Волынской Руси *Древнейшие государства Восточной Европы*. 2004 г. С. 244–267. Дослідження інституту веча без порівняння його з описами тінгів у скандинавських джерелах може завершитися тільки висновком, що “реальне місце веча в політичному житті, на жаль, не може бути визначено навіть в загальних рисах”: Вилкул Т. Вече в паралельних повідомленнях літописів УІЖ. 1998. № 4.

С. 70–81; *Її ж*. Літописні “бояри” і “чернь” на вічі (XII–XIII ст.) *Київська старовина*. 2001. № 3; *Її ж*. Дружинна-віче: баланс абстракцій *Соціум. Альманах соціальної історії*. Вип. 1. Київ, 2002. С. 23–36; *Ее же*. “Людьє” и “князь” в конструкциях летописцев XI–XIII вв. Киев, 2007. С. 313. Зрозуміло, що простий джерелознавчий аналіз неспроможний підвести до іншого висновку, позаяк у літописах відображені етапи, коли віче в умовах *дружинної* та *ранньофеодальної держави* вже стало анахронізмом, який використовувала боярська еліта, домагаючись поділу влади з князями, причому, це відбувалося тільки у тих землях, де система бенефіцій-кормління уже трансформувалася на систему феодинотчин.

²⁶ Поляков А. С. Военное дело у славян в VI–VII веках (историография, источники, методика исследования). Автореферат дисс. к. и. н. Санкт-Петербург, 2005. С. 18.

²⁷ Рыбаков Б. А. Ремесло древней Руси. Москва, 1948. 802 с.

²⁸ Войнарівський В. Промисли та допоміжні ремесла населення півдня Східної Європи в I–XIII ст. Львів, 2014. 438 с.

²⁹ Трачук О. В. Чорна металургія в соціально-економічному житті східних слов'ян на території України (друга половина V–X ст.). Переяслав-Хмельницький, 2017. 308 с.

³⁰ Войтович Л. Вікінги в Галицькому і Волинському регіонах. Проблеми археологічних досліджень *Наукові студії Історико-краєзнавчого музею м. Винники*. Вип. 4. Львів, 2011. С. 80–117; *Його ж*. Чорна металургія у Галицькій землі у IX–XIV століттях *Наукові студії Історико-краєзнавчого музею м. Винники*. Вип. 8: Давні майстерні та виробництво у

Інша річ, що на теренах Русі не було руди, придатної для виготовлення мечів³¹, тобто руди з вмістом ванадію, поклади якої знаходилися, головню, у басейні середнього Рейну, що і зумовило таку цінність *каролінзьких* мечів. Не вистачало такої руди й у Скандинавії, але там винайдено технологію тришарового пакету, яка давала змогу ефективно використовувати місцеві можливості³².

О. Губарев цілком слушно вказав на таку перевагу вікінгів, як зброя (с. 62, 66–67 та ін.). Крім мечів, сюди можна віднести плетені з дроту кольчуги, шоломи обтічної форми (до обох видів Західна Європа прийшла через декілька століть) та, звичайно, лоді чудової конструкції з низьким осадженням, які забезпечували можливість ходити не тільки морями, а й ріками, та піддавалися пересуванню на катках суходолом з річки до річки. Принагідно варто зауважити, що нечасті знахідки зброї у слов'ян свідчать не про її відсутність, як видалося автору, а значну цінність. Уже за часів Карла Великого (768–814) вартість спорядження важкоозброєного вершника була адекватною ціні 45 корів (кольчужні доспіхи – 12, шолом – 6, меч з піхвами – 7, поножі – 6, спис і щит – 2, бойовий кінь – 12³³). Саме тому переможцями вважалася та сторона, за якою залишалося поле битви, де старанно вибирувалося усе озброєння, навіть потрошене. Власне тому ретельні пошуки на полях битв Столітньої війни не дали результатів (хоча виявлено великі кінські могильники), подібно, як і на місці Куликовської битви.

Краще озброєння і військова організація утверджували дружини вікінгів у тогочасній свідомості не тільки небезпечними для інших європейських земель, а й бажаними для місцевих еліт у їх суперництві із сусідами. При цьому право майорату у Скандинавії для наймолодших синів робило таке проникнення до еліт інших європейських народів бажаним і перспективним. Прикладом можуть служити кілька десятків королівств в Ірландії, де вікінги тісно перепліталися з місцевими елітами у VIII–X ст., що надійно засвідчили ірландські джерела і відображено у ґрунтовних дослідженнях Дмитра Лісіна³⁴. Можна не сумніватися,

Вісло-Дніпровському регіоні. Винники; Жешів, 2015. С. 298–310.

³¹ Не торкаємося дискусійної проблеми *харалужних мечів*, хоча знахідка поблизу с. Харалут Корецького р-ну Рівненської обл. залишків ковальського виробництва і криці, з якої дослідним шляхом викувано меч, дають підстави стверджувати, що таке виробництво у невеликих масштабах існувало на Волині на межі XII–XIII ст.: *Войтович Л.* Чи були мечі харалужні? *Вісник інституту археології*. Вип. 2. Львів, 2007. С. 74–79; *Його ж.* Знову про дискусію з приводу автентичності “Слова о полку Ігоревім” та стосовно його авторів *ЗНТШ*. Т. 256. Львів, 2008. С. 32–49; *Его же.* К дискуссии о подлинности “Слова о полку Игореве” и его авторах *Rossica Antiqua*. № 1(3). Санкт-Петербург, 2011. С. 43–59.

³² *Норманн А. В. Б.* Средневековый воин. Вооружение времен Карла Великого и Крестовых походов. Москва, 2008. С. 28–29.

³³ За підрахунками німецького військового історика Ганса Дельбрюка (1848–1929), загальна вартість складала 45 солідів, що було адекватно вартості 45 корів, при цьому він

звернув увагу на помилковість твердження про ціну корови 3 соліди, тоді як бик коштував 2 соліди, кобила – 5, а кінь – 12: *Дельбрюк Г.* История военного искусства в рамках политической истории. Санкт-Петербург, 2001. С. 2, 59, 237. Ціна корови 3 соліди відноситься до X ст., коли вартість спорядження важкого кавалериста зросла до 330 солідів (панцир – 60 солідів, шолом – 30, меч – 100, спис і щит – 10, сідло – 30, бойовий кінь – 100 солідів). Панцир став складнішим на шкіряній основі з металевими пластинами, шолом цільнометалевим, з'явилися знаменитий каролінзький меч з рейнської сталі та нова порода спеціальних бойових коней.

³⁴ *Лісін Д.* Українська та зарубіжна історіографія про вплив вікінгів на розвиток ранньої державності у сусідніх народів на прикладі ірландського суспільства *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 7 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2013. С. 246–255; *Його ж.* Образ викингов в ирландской литературе IX–XI вв. *Rossica antiqua*. № 2/8. Санкт-Петербург, 2014. С. 3–22; *Его же.* Вопрос религии во взаимоотношениях викингов и ирландцев в конце

що подібне відбувалося й у слов'янських землях, куди вікінги потрапляли не тільки через Ладогу, а й Західною Двиною (Даугава), її лівою притокою Каспля і далі Дніпром, а також Німаном, Віслою і далі Західним Бугом.

І тут останнє зауваження до автора, захопленого версіями Костянтина Цукермана та інших авторів, які з допомогою суто кабінетних комбінацій намагаються довести, що посольство кагана Русі не могло прибути з Подніпров'я, а полянський правитель не міг носити титул кагана (с. 70–77). За цими версіями проглядаються намагання заперечити всіх попередників, показуючи свою ерудицію. Принагідно зауважу, що вождь вікінгів, який бл. 833–837 рр. допоміг придніпровським полянам позбутися хозарської зверхності, що знайшло відображення у місцевому епосі про данину мечами, збереженому в Найдавнішому літописі, природно прийняв титул кагана як свідчення своєї рівності з хозарським правителем, якого аж ніяк не сприймав імператором. До справжнього імператора він послав посольство, яке потім з послами Феофіла потрапило до Інгельгейму. Саме в цей час протікала криза у каганаті після бунту мадярів та кабірів, з цього часу почалися виправи вікінгів на Чорному морі та поява купців *русів* у німецьких містах на Дунаї, зафіксованих у статутах, які віднайшов Олександр Назаренко³⁵. Варто сюди долучити також скарби дирхемів на Правобережжі Дніпра, зокрема знайдені у 1986 р. в с. Йосипівка Буського р-ну на Львівщині біля городища Пліснеськ (скарб мав кілька тисяч дирхемів, значна частина яких потрапила до збірок Москви, Києва і Польщі, а у львівських колекціях залишилося 157 монет, з яких найстаріша датована 708/709 р., а наймолодша – 811/812 р.³⁶). Варто також згадати знахідки скарбів з дирхемами початку IX ст. в Дорогичині³⁷, Перемишлі³⁸,

VIII – начале XI вв. *Вестник Удмуртского университета. История и философия*. Ижевск, 2015. Вып. 1. С. 126–133; *Его же*. К вопросу о влиянии викингов на литературную традицию Ирландии в конце VIII–XI вв. *Европа в Средние века и раннее Новое время: общество, власть, культура*. Ижевск, 2015. С. 115–120; *Його ж*. Сліди впливу вікінгів на ірландську культуру Галичина. *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. № 27. Івано-Франківськ, 2015. С. 78–84; *Його ж*. Вплив вікінгів на розвиток ірландського суспільства: проблеми історіографії *Каразінські читання (історичні науки): тези доп. 66-ї Міжнар. наук. конф.* Харків, 2013. С. 73–74; *Его же*. Проблема впливу викингов на ирландское общество конца VIII – начала IX в зарубешной и российской историографии *Вспомогательные исторические дисциплины и источниковедение: современные исследования и перспективы развития*. Москва, 2015. С. 292–294.

³⁵ *Войтович Л.* Київський каганат? До полеміки П. Толочка з О. Пріцаком *Хазарський альманах*. Т. 4. Київ; Харків, 2006. С. 109–117; *Його ж*. Загадки вікінгів: Ладога і Пліснеськ. Продовження дискусії на межі XX–XXI століть *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 20. Львів, 2011. С. 142–188; *Його ж*. Вікінги в Галицько-

му і Волинському регіонах. С. 80–117; *Його ж*. Чи володіла Хозарія... С. 70–95.

³⁶ *Пелешин М., Гудима Ю.* Земля літописних бужан *Літопис Червоної Калини*. 1992. Ч. 10–12. С. 50–52; *Шуст Р. М.* Грошове господарство земель Галицько-Волинської держави *Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції*. Львів, 1993. С. 120–123; *Гудима Ю.* Чи існувала підкарпатська дорога транзитної торгівлі між Сходом і Заходом у IX–X в.? *Бридицина*. 1993. Ч. 2. С. 12–13; *Його ж*. Село Йосипівка: штрихи до історії *Історичні пам'ятки Галичини*. Львів, 2003. С. 183–192; *Його ж*. Скарб арабських дирхемів з села Йосипівки Ольжині читання. Львів, 2005. С. 2–4; *Його ж*. Про нову групу монет з Йосипівського скарбу *Вісник Інституту археології*. Вип. 2. С. 164–175; *Malarczyk D.* Skarb dirhamów z IX w. z miejscowości Josypiwka, Buski kraj – uwagi wstępne *Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле і сучасність*. Львів, 2005. С. 20–25.

³⁷ *Czapkiewicz M., Kmiotowicz F.* Skarb monet arabskich z okolic Drohiczyzna nad Bugiem. Kraków, 1960.

³⁸ *Kumysz A., Persowski F.* Przemysł w starożytności i średniowieczu (od czasów najdawniejszych do roku 1340). Rzeszów, 1966. S. 24–26.

Тустані³⁹, Хусті⁴⁰ та Антополи на Волині (прип'ятський шлях)⁴¹. Можна ще зауважити, що латиномовні джерела у поєднанні з археологічними дослідженнями дають підставу локалізувати тільки на Волині IX ст. кілька суперсоюзів-князівств, зокрема *бужан, волинян, лучан, черв'ян та танян*⁴².

Повертаючись до рецензованого дослідження О. Губарева, то, окрім зазначених зауважень стосовно пасажів у книзі, які, загалом, до особи самого Рюрика мають достатньо віддалений стосунок і видаються результатом надмірного захоплення предметом своєї студії та недостатньої уваги до археологічних досліджень останніх років, що продовжуються, незважаючи на майже повну відсутність коштів, варто погодитися з основними висновками автора. Ці частини книги можна було б спокійно видалити без будь-якої шкоди для основного тексту. Вікінги не принесли диким слов'янам світла цивілізації, але познайомили слов'янські світи з найкращим озброєнням тогочасної Європи і пов'язали їх з іншими її куточками. Інтегрувавшись до середовища східних слов'ян, вони допомогли у короткі терміни збудувати нову імперію Русь, значно потужнішу за Хозарію. А Рюрик Скульдунг заснував династію, якій судилося прославити Русь і держави, виниклі після її розпаду. Тому відносимо працю О. Губарева до здобутків новітньої російської історіографії.

*Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України
Львівський національний університет імені Івана Франка*

³⁹ Рожко М. Тустань – давньоруська наскельна твердиня. Київ, 1996. С. 203.

⁴⁰ Даркевич В. П. Восточная торговля Древняя Русь: город, замок, село. Москва, 1985. С. 401.

⁴¹ Юв А. В., Вяргей В. С. Гандлеванамічніє сувязі насельніцтва Заходняго

Палесся IX–XI в.в. *Гістарычна-археалагічны зборнік*. Вып. 1. Мінск, 1993. С. 125–130.

⁴² Войтович Л. “Баварский Географ”: попытки этнолокализации населения Центрально-Восточной Европы в IX веке *Studia Historica Europae Orientalis. Исследования по истории Восточной Европы*. Вып. 9. Минск, 2016. С. 16–51.